

Tio år med Sveriges älgförvaltningsystem – en utvärdering

Sammanfattning

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	2
Bakgrund.....	3
Älgförvaltningssystemet.....	4
Älgförvaltningssystemets uppbyggnad.....	4
Måluppfyllelse i det nya älgförvaltningssystemet.....	5
Det samlade viltbetetrycket ger fortsatt oacceptabla beteskador på tallungskog.....	5
Konsekvenser av klövviltsbetning.....	6
Antalet viltolyckor är fortsatt oacceptabelt höga.....	6
Rönn, asp, sälg och ek betas så hårt att alltför få kan växa upp till stora träd.....	7
Analys.....	8
Förslag till åtgärder.....	9

Såväl skogsbruk som jakt fyller en stor roll i vårt samhälle, inte minst på landsbygden. Jakten stärker sociala relationer, ger möjligheter till friluftsliv, klimatsmart mat och mycket annat. Inte minst spelar jakten en avgörande roll för att minska betetrycket på våra svenska skogar. Betetrycket är idag så stort att det i många områden äventyrar skogens ekonomi, klimatnytta och den biologiska mångfalden. Situationen ser olika ut i olika delar av vårt land – ökad förekomst av hjortdjur, vildsvin och rovdjur har dessutom förändrat förutsättningarna och kräver en regionalt anpassad viltförvaltning som möter helhetsbilden.

Sveriges älgförvaltningssystem har nu tillämpats i tio år. Syftet med den här rapporten är att sammanställa resultatet efter denna period och analysera om målen med förvaltningen uppnåtts samt föreslå förbättringsåtgärder. Vi har använt oss av offentligt tillgängliga data.

Syftet med införandet av ett nytt älgförvaltningssystem var att finna en god balans mellan önskade och oönskade effekter av älg i landskapet. Skogsbruket ser stora värden med livskraftiga och välmående stammar av älg och övrigt klövvilt. Dessa värden ska förvaltas för att bestå över tid. Föreliggande rapport fokuserar på i vilken grad förvaltningssystemet har lyckats hantera de oönskade effekterna, vilket var den största utmaningen. Våra slutsatser är att målen för klövviltsförvaltningen och skogs-skötseln inte nås och sammanfattningsvis kan konstateras att nuvarande förvaltningssystem behöver utvecklas för att vara verksamt. Vi föreslår bland annat att styrningen mot målen förtydligas, att förvaltningen utvidgas så att den samlade effekten av alla klövviltsarter tydligare beaktas och att viltpopulationen ska anpassas genom fortsatt reglerande jakt till jord- och skogsbrukets förutsättningar. Förvaltningen behöver vara tydligt regionaliserad och anpassad för de lokala förutsättningarna.

*Dokumentet är framställt i samverkan mellan representanter för
Billerud, Holmen Skog, LRF, Mellanskog,
Norra Skog, Stora Enso, SCA, Sveaskog och Södra.*

Bakgrund

Sverige har som övergripande mål att uppnå ett fossilfritt och hållbart samhälle. En av framgångsfaktorerna för att kunna säkra och öka den framtida tillgången på förnyelsebar skogsråvara och biologisk mångfald är att uppnå en god balans mellan populationerna av klövvilt och foder-tillgång. Vi har inom landet framgångsrikt lyckats rädda kvar ett stort antal arter i livskraftiga populationer och vi hyser idag mycket starka viltstammar med stora ekonomiska, biologiska och sociala värden. Samtidigt måste vi konstatera att samhället inte lyckats hantera de negativa effekterna som uppstår vid stora vilttätheter.

Sveriges riksdag fattade 2010 beslut om att förändra landets älgförvaltningssystem¹ eftersom det ansågs att de negativa effekterna av en allt för stor älgstam inte kunde hanteras av dåvarande förvaltningssystem. Regering och riksdag har i en proposition från 2021² ställt sig bakom kvantifierade mål om maximala skadenivåer på skog orsakade av viltbete.

Dagens älgförvaltningssystem infördes hösten 2012, vilket innebär att vid jaktsäsongens slut 2021/2022 så hade systemet fått verka i tio år. Målet var att betesskador, antal trafikolyckor med älg och konkurrensstatus för de biologiskt viktiga trädslagen rönn, asp, sälg och ek (RASE) skulle förändras till det bättre.

Skogsbruket har med anledning av detta analyserat utfallet efter tio år och presenterar sina förslag till åtgärder i denna rapport. Det fakta-underlag som riksdagsbeslutet utgick ifrån rörde perioden år 2003–2009, varför denna period används som referensperiod. Utvärderingen baseras på offentligt tillgängliga data.

Älgförvaltningssystemet

Grunderna för det svenska älgförvaltningssystemet bygger på att det är flera parter som ska förvalta resursen, bland annat markägare, jägare, myndigheter och samer.

Landet är indelat i älgförvaltningsområden med en älgförvaltningsgrupp som ansvarar för att förvalta och utveckla den lokala älgstammen. Markägaren har den lagstadgade jakträtten och ges en starkare position i älgförvaltningsgruppen genom att tilldelas ordförandeposten med utslagsröst vid lika röstetal. Länsstyrelsen ansvarar för att fastställa älgförvaltningsplaner och för att godkänna älgskötselplaner.

Vidare bygger principerna på att det finns rättvisa vad gäller kostnader och nytta, till exempel ekonomiska uppföringar. Det föreligger dock ingen jämvikt vad gäller ekonomisk skada då skogsägarna, skogsnäringen och samhället i övrigt får bära huvuddelen av kostnaderna för de höga betesskadorna och trafikolyckorna.

Det finns otydligheter i regelverket samt oklarheter kring ansvarsfördelning vad gäller målpuppfyllnad.

Älgförvaltningssystemets uppbyggnad

Lagstiftningen

Den nu gällande jaktlagen beskriver vilka typer av jaktområden, (älgskötselområden och licensområden), som älgjakt får bedrivas inom och de grundläggande kraven för att dessa ska få registreras hos länsstyrelsen. Jaktförordningen beskriver älgförvaltningsområden och hur älgförvaltningsgrupper inrättas. Naturvårdsverkets föreskrifter reglerar Länsstyrelsernas myndighetsutövning. Länsstyrelsen ansvarar för att fastställa älgförvaltningsplaner och för att godkänna älgskötselplaner. I lagstiftningen saknas verksamma bestämmelser för att förhindra eller minska viltskador.

Viltförvaltningsdelegationer

Viltförvaltningsdelegationen är en partsammansatt och förordningsstyrd del av länsstyrelsen. Delegationernas uppdrag och mandat beskrivs kortfattat i förordningen. De 21 beslutsfattande Länsstyrelserna har gjort olika tolkningar av vad viltförvaltningsdelegationerna de facto ska besluta om.

Älgförvaltningsområden (ÄFO)

Det är biologiskt nödvändigt att förvalta älg över stora områden. Avsikten är att älgförvaltningsområdena i stort sett ska förvalta egna älgstammar. Varje älgförvaltningsområde har en av länsstyrelsen förordnad älgförvaltningsgrupp och länsstyrelsen ansvarar för

att fastställa älgförvaltningsplaner samt att godkänna älgskötselplaner.

I älgförvaltningsgrupperna har markägarsidan givits ett tydligt mandat genom att ordföranden alltid är en markägarrepresentant och ges möjlighet till utslagsröst. Förslaget till älgförvaltningsplan kan därmed, teoretiskt, skapas ur ett markägarperspektiv där till exempel sänkta betesskador ges prioritet. Det är dock länsstyrelsen som beslutar om planerna med mål för hur många djur som ska skjutas.

Älgskötselområden (ÄSO)

Älgskötselområden är en sammanslutning av fastigheter för frivillig jaktlig samverkan med en gemensam avskjutningsplan. Ett älgskötselområde (ÄSO) ska vara registrerat av länsstyrelsen och länsstyrelsen fattar beslut om älgskötselplaner.

De större skogsägande bolagen har oftast sina innehav samlade i större älgskötselområden och är positiva till att privata markägare ansluter sig. På så sätt blir områdena större och därmed åstadkoms en bättre fungerande förvaltning.

I områden utan större sammanhängande bolagsmark styrs älgskötselområden i regel som en vanlig förening med stadgar och styrelse. Merparten av älgskötselområden i södra Sverige använder Svenska

Jägareförbundets stadgemall, som ger ingående jaktlag och jaktledare stort inflytande över jaktutövningen medan markägarnas möjlighet till påverkan är begränsad.

Licensområden

Jakträttsinnehavare som antingen inte vill eller kan registrera sin mark som ÄSO har möjligheten att registrera marken som licensområde. Det är många markägare som låtit registrera sin mark som licensområde då den administrativa bördan minskar jämfört med ett ÄSO. Ett licensområde får en årlig tilldelning på antalet älgar som får fällas inom området, beslutad av läns-

styrelsen. Tilldelningen får inte överskridas och en särskild avgift ska betalas om tilldelningen ändå överskrids. Ingen sanktion utgår dock om man inte skjuter tilldelade älgar.

Länsstyrelsens tjänstemannabeslut

Länsstyrelsernas beslutsfattande regleras i huvudsak i Naturvårdsverkets föreskrifter. Dessa föreskriver endast hur länsstyrelsen får ta beslut. Det finns ingen egentlig styrning av vad effekten av dessa beslut ska vara och således inte heller någon tydlig koppling mellan besluten och uppfyllelse av de övergripande målen, exempelvis de skogliga målen.

Måluppfyllelse i det nya älgförvaltningssystemet

Efter tio år av den nya förvaltningen kan konstateras att målen med det nya älgförvaltningssystemet inte har nåtts. Detta trots att den svenska älgstammen jämfört med situationen i samband med riksdagsbeslutet 2010 generellt har minskat med 10–20 procent med hjälp av jägarna, som i stora delar av landet gjort betydelsefulla insatser för att sänka älgstammen.

- Det samlade viltbetetrycket ger ändå fortsatt **oacceptabla betesskador** på tallungskog
- **Antalet viltolyckor** är fortsatt oacceptabelt höga
- **Rönn, asp, sälg och ek** betas så hårt att alltför få kan växa upp till stora träd

Det samlade viltbetetrycket ger fortsatt oacceptabla betesskador på tallungskog

Det mål som Naturvårdsverket, Skogsstyrelsen och branschen har formulerat vad gäller betesskador³ är satt till maximalt fem procent årliga skador (avser ett område inventerat med Älgbetesinventeringen, Äbin, och ett medelvärde baserat på de tre senaste inventeringarna).

Samhällets och skogsbranschens mål är att sju av tio tallar ska vara oskadade av klövvilt när träden vuxit sig så höga att hjortdjur inte allvarligt skadar dem längre i etablerings- och ungskogsfasen (5 meters trädhöjd)⁴. Det betyder att skogsbruket accepterar 30 procent skador sammanlagt under den tid det tar för träden att växa upp. Utöver detta ska det även vara möjligt att förnygra skogsmarken med lämpligt trädslag och

rönn, asp, sälg och ek ska kunna bli trädbildande där de förekommer naturligt.

De årliga betesskadorna är en indikator på att förut säga den framtida skadeutvecklingen. Här är samhällets och skogsbranschens mål maximalt fem procent, vilket sammantaget över tid förväntas leda till maximalt 30 procent totalt. Det finns områden där viltet är i balans med skogsskötseln och fodersituationen, men dagens skadenivåer är generellt, sett över hela landet, långt över det årsvisa målet fem procent. Betesskadorna ökade fram till den nuvarande älgförvaltningen infördes, men är långsamt sjunkande under senare år⁵.

Konsekvenser av klövviltsbetning

Ett flertal försök har gjorts för att skatta kostnaden för viltbetesskadorna på skog, främst på tallungskog.

Tillväxtförlust

I en branschgemensam rapport⁶ beräknades tillväxtförlusten för hela landets skogliga produktionsmark, utöver den fem procent tolerabla målnivån för betesskador, motsvara cirka 10 procent av landets årliga avverkningsnivå. Det är ungefär 7 miljoner kubikmeter skog. Omräknat i produkter motsvarar den förstörda skogen virke till 13 000 villor och 500 000 ton till massa till hygienprodukter, förpackningar, kläder med mera, samt 8,6 miljoner liter miljödiesel⁷.

Samhällsekonomisk konsekvens

En samhällsekonomisk beräkning visade att betesskadorna på nationell nivå orsakar ett minskat förädlingsvärde på 11,9 miljarder kronor årligen, utöver den tolerabla målnivån⁸ enligt ovan. Den totala skadan beräknades till 20,5 miljarder kronor per år, och den skada som tolereras av skogsbruket motsvarar således ett förädlingsvärde på 8,6 miljarder kronor per år. Till detta ska läggas de betydande odlingsrisker som uppstår i framtiden på grund av felaktigt trädslagsval orsakat av för högt viltbetetryck. 20,5

miljarder kronor är exempelvis en fjärdedel av vad hela Sveriges förskoleverksamhet kostar samhället per år⁹.

Klimatkonsekvenser

Den minskade tillväxten, utöver tolerabla nivån, bedöms långsiktigt motsvara ett årligt CO₂-upptag av nära 12 miljoner ton per år, motsvarande 23 procent av dagens svenska utsläpp av fossilt CO₂. Som jämförelse hade Sveriges alla personbilar ett CO₂-utsläpp om cirka 10 miljoner ton år 2021¹⁰.

Alltför stora betesskador på tallen har medfört att skogsägare, främst i södra Sverige valt trädslaget gran, i stället för att anlägga tallskog eller barrblandskog. Detta innebär stora odlingsrisker då granen förmodas få svårare att klara ett framtida klimat med mer torka och högre temperaturer.

Anläggningen av tallskog ökar dock kraftigt i Götaland, men omfattande viltbetesskador rapporteras i den nyanlagda plant- och ungskogen av tall varför resultatet av satsningen är högst oklar.

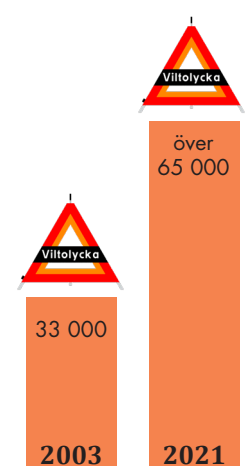
Antalet viltolyckor är fortsatt oacceptabelt höga

Antalet viltolyckor vid väg uppgick till över 65 000 år 2021¹¹, vilket är dubbelt så många som år 2003¹².

Ökningen kan ses i alla landsdelar med ungefär samma relativa ökning. Trafikolyckor beror till stor del på viltstammarnas storlek, men de påverkas också av till exempel trafikmängd, medelhastighet och viltstängsel.

Älgolyckorna är de allvarligaste skademässigt. De har legat relativt konstant (5–6 000 per år) de senaste tio åren efter att ha ökat de föregående tio åren. Målet

att antalet älgolyckor skulle sänkas har inte uppnåtts. Det totala antalet viltolyckor har fördubblats under de senaste tio åren. Rådjuren står för den största delen av olyckorna och även för ökningen, men nytillkommande viltolyckor av dovhjort, kronhjort och vildsvin har ökat kraftigt i Götaland och Svealand¹³.

Rönn, asp, sälg och ek betas så hårt att alltför få kan växa upp till stora träd

Rönn, asp, sälg och ek är viktiga för den biologiska mångfalden. Dessa arter är samtidigt eftertraktade foderväxter för klövviltet och allt för stora klövviltstammar påverkar därför förekomsten av trädslagen.

Skogsstyrelsens viltskadepolicy⁴ säger att »i unga bestånd där rönn, asp, sälg eller ek (RASE) förekommer naturligt finns ett tillräckligt stort antal stammar för att uppnå målsättningen om minst tio vuxna trädindivider per hektar i den äldre skogen. För att detta mål ska kunna nås ska det i den oröjda ungskogen finnas mer än 400 stammar av RASE per hektar varav 10 procent ska vara högre än barrträden. Undantag gäller i områden där andelen mager mark är 40 procent eller mer. Här är det godtagbart med 200 stammar av RASE per hektar varav 5 procent ska vara högre än barrträden«. Målen avser ett område som är inventerat med Äbin och ett medelvärde baserat på upp till de tre senaste invente-

ringarna. Dessa mål tillkom 2018.

Måluppfyllnaden låg under perioden 2015–2021 på 30 procent i genomsnitt för landet av inventerade älgförvaltningsområden. Inga motsvarande historiska data finns tillgängliga för perioden 2003–2009.

Efter riksdagsbeslutet 2010 att konkurrensstatus för de biologiskt viktiga trädslagen rönn, asp, sälg och ek som skulle förbättras så visar statistiken att situationen för de betesbegärliga lövträdsragen är fortsatt kritisk. Viltbetet försämrar således den biologiska mångfalden genom att arterna hindras från att växa upp till träd, vilket leder till en artfattigare skog.

Analys

Det nya förvaltningssystemet har som helhet inte lyckats komma till rätta med något av de tre problem som Sveriges riksdag fattade beslut om 2010. Betesskadorna är trots en sjunkande trend de senaste åren högre än under jämförelseperioden, trafikolyckorna med klövvilt har inte minskat och situationen för de betesbegärliga lövträdslagen är fortsatt kritisk. Små ljuspunkter finns kring den markant ökade föryngringen av tall i södra Sverige, att älgstammen i enlighet med beslutade planer minskar och att ett fåtal älgförvaltningsområden lyckats nå målet med minskade skogsskador.

Analysen har visat att avskjutningen av älg har gett effekter i vissa geografier men som helhet har uppsatta mål inte nåtts. Den kraftiga ökningen av rådjur, dovhjort och kronhjort har sannolikt påverkat betesskador och trafikskador, särskilt i södra och delar av mellersta Sverige. Inom älgförvaltningen behöver den samlade effekten av alla klövviltsarter beaktas, inte enbart antalet älgar. Förändringar i mängden tall och andra foderväxter behöver också beaktas då förhållandet mellan mängden foder och antalet betande djur har en avgörande inverkan på betesskadorna och viltstammarnas kvalitet.

Flertalet brister i dagens älgförvaltningssystem kan konstateras. Viltförvaltningen är tänkt att styras genom målstyrning, men där finns betydande brister. Styrmedel och sanktionsmöjligheter saknas i praktiken i förvaltningen. För att komma till rätta med viltskadeproblematiken bör det ske ett antal förändringar i regelverk, ansvarsfördelning samt tillgång till data för faktabaserade beslut.

Regering och riksdag har i en proposition från 2021² ställt sig bakom kvantifierade mål om maximala skadenivåer orsakade av viltbete. Beslutade mål ska verkställas av myndigheterna Naturvårdsverket, Skogsstyrelsen och Länsstyrelserna men styrningen från regering och riksdag mot måluppfyllnad saknas. Konsekvenser av missade mål är helt frånvarande.

Brister finns också i måluppföljning mellan Länsstyrelse (inklusive viltförvaltningsdelegationen), älgförvaltningsområden (ÄFO) och älgskötselområden (ÄSO). Inte heller här finns konsekvenser av missade mål och en försvårande del är att de olika parterna inte har kunnat enas om gemensamma mål.

Sammanfattningsvis kan konstateras att nuvarande förvaltningssystem behöver en gedigen översyn och förändring för att vara effektivt.

Förslag till åtgärder

För att komma till rätta med betesskador, viltolyckor i trafiken och konkurrensstatus för de biologiskt viktiga trädslagen (rönn, asp, sälg och ek) så behövs en översyn och förändringar i regelverk, ansvarsfördelning, insamling och tillgång till data för faktabaserade beslut.

- **Jaktlagstiftningen bör ses över** i en offentlig utredning och kompletteras så att den blir ändamålsenlig för att bidra till att ovan nämnda mål nås. Inte minst avseende det totala betetrycket från klövvilt.
- **Älgförvaltningssystemet bör ses över** i en ordnad process i syfte att utveckla nuvarande system så att det ger bättre förutsättningar att styra mot målen.
- **Det behöver tydliggöras** att balansmålet uttrycks som en toleransnivå i form av maximalt accepterad nivå på betesskador, såväl årliga som totala.
- **Länsstyrelsernas roll** behöver förtydligas och bör regleras i föreskrift. Länsstyrelsen bör ges tydligt uppdrag att styra viltförvaltningen mot acceptabla skadenivåer och får endast godkänna planer som leder mot de av regering och riksdag uppsatta målen. Länsstyrelsen bör årligen redovisa utfall mot mål, och om målen inte nås fatta beslut om korrigerande åtgärder.
- **Markägarintresset behöver stärkas** i viltförvaltningsdelegationerna. Delegationens roll bör utredas.
- **Älgförvaltningsgruppernas (ÄFG) arbete** bör förstärkas och ges tydligare mandat:
- **Om ÄFG, där skadenivåerna** så kräver, föreslår generell avlysningsjakt i älgförvaltningsområdet, ska länsstyrelsen kunna besluta om sådan för samtliga ingående älgskötselområden samt, om betydande del av jakten bedrivs i den formen, även ingående licensområden.
- **ÄFG:s uppdrag** ska även innefatta kronhjort. Planer för älg och kronhjort ska även innefatta tillgång på övrigt klövvilt. ÄFG ska därmed kunna utfärda rekommendationer för jakt av övrigt klövvilt.
- **Inom älgförvaltningen** ska den samlade effekten av alla klövviltsarter på ett tydligare sätt än idag beaktas.
- **Även för jordbruket** bör acceptabla skadenivåer införas och inkluderas i regelverket.
- **Ståndortsanpassning inom skogsbruket** bör säkerställas, till exempel att föryngras med tall på tallmark och vid skogsbruksåtgärder gynna rönn, asp, sälg och ek.
- **Markägare bör ges** ett starkare skydd mot skada på sin gröda (ungskog) genom anpassning av viltstammarna. Det bör ske genom avlysningsjakt där så finns lämpligt, samt genom utökade möjligheter till effektiv skydds jakt. Effektiv skydds jakt innebär att hanteringen är snabb, enkel och obyråkratisk.
- **Insamling av data** behövs för att säkra faktabaserade beslut. Förbättrad redovisning och presentation av data underlättar faktabaserade beslut. Översiktliga data om skadenivåer på fastighetsnivå behöver inkluderas och utvecklas.

Det bör förtydligas att de uppmätta skadenivåerna enligt Älgbetesinventeringen (Äbin) ska vara styrande i viltförvaltningen. Äbin bör vidareutvecklas för att bättre möta viltförvaltningens behov. Inom ramen för Skogsstyrelsens arbete »Skogsskötsel med nya möjligheter« (Rapport 2019-24 Skogsskötsel med nya möjligheter (skogsstyrelsen.se), kapitel 5.1 beskrivs ett flertal förslag till förbättringar av klövviltsförvaltningen.

Källhänvisningar

1. Riksdagen, Nya regler för älgjakt (MJU6), https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/betankande/algforvaltningen_GY01MJU6
2. Regeringskansliet, Stärkt äganderätt, flexibla skyddsformer och ökade incitament för naturvården i skogen med frivillighet som grund, Prop. 2021/22:58, <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/proposition/2021/11/prop.-20212258/>
3. Naturvårdsverket, Uppföljning av mål inom älgförvaltningen, redovisning av regeringsuppdrag, ärendenr: NV-08872-17, <https://www.naturvardsverket.se/contentassets/9f805e5c810b4b868cd3c885d302c852/181127-redovisning-ru-uppfoljning-av-mal-inom-algforvaltningen.pdf>
4. Skogsstyrelsen, utdrag ur Skogsstyrelsens viltskadepolicy, <https://www.skogsstyrelsen.se/bruka-skog/skogsskador/viltskador/balans-mellan-skog-och-vilt/>
5. Riksskogstaxeringen, SLU, <https://skogsstatistik.slu.se/pxweb/sv/>
6. Viltbetesskador i Sverige, 2020, Rapport framtagen i branschsamarbete mellan Billerud, Holmen, LRF Skogsägarna, Mellanskog, Norra Skog, SCA, Skogsindustrierna, Stora Enso, Sveaskog och Södra, https://www.sodra.com/_download/sp/?fileRef=/sites/publicdocuments/Delade%20dokument/Viltbetesskador_i_Sverige.pdf&fileType=pdf&fileName=Viltbetesskador_i_Sverige.pdf
7. Räkneexemplet om förlorat trämaterial baseras på Södras beräkning att 6,9 miljoner m³ virke förstörs varje år i skogen utöver tolerabel skada. För beräkning av antal villor är utgångspunkten att det till en villa går åt cirka 40 m³ sågade trävaror.
8. Viltbetesskador i Sverige, 2020, Rapport framtagen i branschsamarbete mellan Billerud-Korsnäs, Holmen, LRF Skogsägarna, Mellanskog, Norra Skog, SCA, Skogsindustrierna, Storaenso, Sveaskog och Södra, https://www.sodra.com/_download/sp/?fileRef=/sites/publicdocuments/Delade%20dokument/Viltbetesskador_i_Sverige.pdf&fileType=pdf&fileName=Viltbetesskador_i_Sverige.pdf
9. Så mycket kostar skolan, Sveriges kommuner och regioner, <https://skr.se/skr/skolakulturfritid/forskolagrundochgymnasieskola/vagledningsvarpavanligafragor/samycketkostarskolan.2785.html>
10. Inrikes transporter, utsläpp av växthusgaser, Naturvårdsverket, <https://www.naturvardsverket.se/data-och-statistik/klimat/vaxthusgaser-utslapp-fran-inrikes-transporter/>
11. Nationella Viltolycksrådet, <https://www.viltolycka.se/statistik/viltolyckor-de-senaste-5-aren/>
12. Nationella Viltolycksrådet, <https://www.viltolycka.se/upload/files/PreviousWebsite/Viltolycksstatistik%202003.pdf>
13. Nationella Viltolycksrådet, <https://www.viltolycka.se>